

مرحوم نائینی بر مطلب خویش، سه دلیل اقامه کرده اند:

دلیل اول

ایشان می گوید: روایت «ابوالاسود دثلی از امیر المؤمنین» به این نحوه است که:

«الاسم ما انبأ عن المسمی و الفعل ما انبأ عن حركة المسمی و الحرف ما اوجد معنى فى غيره»^۱

۱. بحار الانوار؛ ج ۴۰: ۱۶۲. داستان ابوالاسود دثلی و فراگیری علم نحو از امیر المؤمنین به گونه های مختلفی نقل شده

است:

مرحوم مدرس افغانی در «مکرات المدرس» می نویسد:

«ما نقله السکاکی هذا نصح: «یروی عن علی رضی الله عنه انه كان یشیع جنازة فقال له قائل من المتوفی بلفظ اسم الفاعل سائلا عن المتوفی فلم یقل فلان بل قال الله رداً لكلامه عليه مخطئاً اياه منبهاً له بذلك علی انه كان یجب ان یقول من المتوفی بلفظ اسم المفعول و یقال ان هذا الواقع كان احد الاسباب التي دعتة الى استخراج علم النحو فامر ابا الاسود الدثلی بذلك فهو اول ائمه علم النحو انتهى» (ج ۱ ص ۳۷)

«شیخ مفید» در کتاب «الفصول المختارة» این گونه روایت را نقل کرده است:

«[فصل قول الصادق ع اُغْرِبُوا حَدِيثَنَا و معنى النحو و أول من وضعه]

وَ أُخْبِرَنِي الشَّيْخُ أَدَامَ اللَّهُ عِزَّهُ مُرْسَلًا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَامٍ الْجُمَحِيِّ أَنَّ أَبَا الْأَسْوَدِ الدُّؤَلِيَّ دَخَلَ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَ فَرَمَى إِلَيْهِ رُفْعَةً فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْكَلَامُ ثَلَاثَةٌ أَشْيَاءُ اسْمٌ وَ فِعْلٌ وَ حَرْفٌ جَاءَ لِمَعْنَى فَلَا اسْمَ مَا أَنْبَأَ عَنِ الْمُسْمَى وَ الْفِعْلُ مَا أَنْبَأَ عَنِ حَرَكَةِ الْمُسْمَى وَ الْحَرْفُ مَا أَوْجَدَ مَعْنَى فِي غَيْرِهِ فَقَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَذَا كَلَامٌ حَسَنٌ فَمَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ بِهِ فَإِنِّي لَا أَدْرِي مَا أَرَدْتَ بِإِيقَافِي عَلَيْهِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ إِنِّي سَمِعْتُ فِي بَلَدِكُمْ هَذَا لِحْنًا كَثِيرًا فَاحِشًا فَاحْبَبْتُ أَنْ أُرْسِمَ كِتَابًا مَنْ نَظَرَ إِلَيْهِ مَيَّرَ بَيْنَ كَلَامِ الْغَرَبِ وَ كَلَامِ هَؤُلَاءِ فَإِنَّ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَ أَبُو الْأَسْوَدِ وَفَقْنَا اللَّهُ بِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لِلصَّوَابِ» (ص ۹۱)

فوائد الحجثیه در این باره می نویسد:

«بعضی گفته اند: ابوالاسود دثلی گفته وارد بر امیر المؤمنین علیه السلام شدم دیدم حضرت متفکر است؛ پرسیدم: درچه متفکرید؟ فرمود: در شهر شما خطا شنیدم و اراده دارم کتابی در اصول عربیت وضع کنم گفتم اگر چنین باشد ما را زندگی بخشیده و لغت عرب را در میان ما باقی گذارده ای؛ بعد از سه روز بر حضرتش وارد شدم کتابی بجانب من افکند و نوشته بود: (بسم الله الرحمن الرحيم) الكلام كله اسم، و فعل، و حرف فالاسم ما انبأ عن المسمی، و الفعل ما انبأ عن حركة المسمی، و الحرف ما انبأ عن معنى ليس باسم و لا فعل؛ بعد فرمود: بمانند این بیاور و بر این بیفزای و فرمود: بدان ابوالاسود: «إن الأشياء ثلاثة: ظاهر؛ مضمرة؛ و شئ ليس بظاهر و لا مضمرة؛ ابوالاسود گوید: اموری را گرد آوردم، و بر حضرت امیر عرضه داشتم بعضی از آنها حروف ناصبه بود: «إن؛ أن؛ كان؛ ليت؛ لعل» فرمود: چرا «لكن» را نیاوردی، بلکه آنها از حروف نصب است. (فوائد الحجثیه: ۱ ص ۱۰)

سید بن طاووس نیز می نویسد:

«و أول من تكلم فى النحو أبو الأسود الدؤلى، و سبب ذلك أنه دخل على ابنة له بالبصرة، فقالت له: أبت ما أشد الحر! متعجبة و رفعت أشد، فظنها مستفهمة، فقال: شهرنا حر، فقالت: يا أبت إنما أخبرتك ولم أسألك، فأتى على بن أبى طالب - رضى الله عنه

توضیح آنکه در مورد حرف، لفظ «ایجادیت» به کار رفته و در مورد اسم و فعل از لفظ «خبر می دهد»، بهره گرفته

شده است.^۱

– فقال : يا أمير المؤمنين ذهبت لغة العرب ، ويوشك أن تطاول عليها زمان أن تضمحل ، فقال له : وما ذاك ؟ فأخبره خبر ابنته ، فقال : هلم صحيفة ثم أملى عليه ، الكلام لا يخرج عن اسم ، وفعل ، وحرف جاء لمعنى ، ثم رسم له رسوما فنقلها النحويون فى كتبهم.» (بناء المقالة الفاطمية / السيد ابن طاووس : ياورقى ص ۱۰۲)

ابوالبركات نیز می نویسد:

«ومنهم العلامة أبو البركات الأنبارى فى (نزهة الألباء) (ص ۳ ط القاهرة) قال : روى أبو الأسود قال : دخلت على أمير المؤمنين على بن أبى طالب فوجدت فى يده رقعة ، فقلت : ما هذه يا أمير المؤمنين ؟ فقال إنى تأملت كلام العرب فوجدته قد فسد بمخالطة هذه الحمراء يعنى الأعاجم ، فأردت أن أصنع شيئا يرجعون إليه ويعتمدون عليه ثم ألقى إلى الرقعة فيها مكتوب : الكلام كله اسم وفعل وحرف ، فالاسم ، ما أنبأ عن المسمى والفعل ما أنبأ به والحرف ما أفاد معنى . وقال لى : انح هذا النحو ، وأضف إليه ما وقع إليك واعلم يا أبا الأسود إن الأسماء ثلاثة ظاهر ومضمر واسم لا ظاهر ولا مضمر وإنما يتفاضل الناس يا أبا الأسود فيما ليس بظاهر ولا مضمر وأراد بذلك الاسم المبهم قال : ثم وضحت بابى العطف والنعت ثم بابى التعجب والاستفهام إلى أن وصلت إلى باب إن وأخواتها ما خلا لكن فلما عرضتها على على عليه السلام أمرنى بضم لكن إليها ، وكنت كلما وضعت بابا من أبواب النحو ، عرضته عليه رضى الله عنه إلى أن حصلت ما فيه الكفاية . قال : ما أحسن هذا النحو الذى قد نحوت فلذلك سمي نحوا.» (شرح احقاق الحق / السيد المرعشى

: ج ۸ ص ۱۲)

^۱. ایشان در ذیل این دلیل می نویسد:

«ثم إن الرواية نقلت بوجهين أحدهما ما ذكرنا والثاني «ان الحرف ما أنبأ عن معنى ليس باسم ولا فعل» و لا يبعد ان يكون هذا التعريف اشتباها من الراوى فان أصل الرواية ليست من طرفنا بل من العامة وانما أخذها الخاصة منهم (مضافا) إلى ان علو المضمون من جملة المرجحات المذكورة فى بابها و لا ريب فى علو مضمون الرواية الأولى و دقته بحيث لم يلتفت إليه الا المحققون من المتأخرين.»

(اجود التقريرات ؛ ج ۱ ص ۲۲)

مرحوم بجنوردی دلیل دیگر مرحوم نائینی را چنین بر می شمارد:

«أن حرف النداء في مثل (يا زيد) لا يمكن أن يكون حاكيا عن النسبة الندائية المتقررة في غير موطن

الاستعمال، لأنه قبل الاستعمال لا نداء و لا منادى و لا منادى. و إنما تتحقق هذه العناوين بنفس الاستعمال.»^۱

توضیح :

حروف نداء، حاکی از چیزی نیستند و تا قبل از اینکه این حروف استعمال شوند، چیزی در خارج وجود ندارد.

(چراکه قبل از استعمال «یاء»، «نداء»، «منادی» و «منادی»، در هیج وعائی وجود ندارند.)

مرحوم بجنوردی در بیان دلیل سوم می نویسد:

دلیل سوم

« أنه لا شك في أن مفاهيم اجزاء الجمل - تامة كانت أو ناقصة - اسمية أو فعلية، خبرية أو إنشائية ما

عدا الحروف التي فيها و هيئاتها - مفاهيم بسيطة مستقلة في الأذهان غير مرتبطة بعضها ببعض، فلو لم توجد - بينها

بواسطة الحروف و الهيئات - تلك النسب و الارتباطات، كانت أمورا متباينة دائما كل واحدة أجنبية عن الأخرى،

فكيف يتحقق و يتشكل منها كلام، لأن الكلام لا بد أن تكون أجزاؤه مرتبطة بعضها ببعض.»^۲

توضیح :

(۱) اجزاء جمله ها (چه تامه و چه ناقصه، چه اسمیه و چه فعلیه، چه خبریه و چه انشائییه) اگر بدون حرف، کنار هم

بیایند، امور متباینه ای هستند که از یکدیگر اجنبی هستند و این حروف و نسبت ها هستند که ارتباط را بین آنها

ایجاد می کنند.

(۲) اگر این حروف هم مثل اسماء باشند، لازم است چیزی دیگر باشد تا بین اجزاء جمله ارتباط ایجاد کند.

ما می گوئیم:

در تشریح مبنای مرحوم نائینی، لازم است متذکر شویم:

(۱) در این بحث سه وعاء و ظرف را تصور می کنیم: «وعاء خارج»، «وعاء ذهن» و «وعاء لفظ»

(۲) در خارج: «وجود خارجی زید» را داریم و «وجود خارجی دار» را؛ در خارج وجود رابط، این دو وجود را

(جوهر و عرض) به هم پیوند می دهد.

در ذهن: «مفهوم زید» را داریم و «مفهوم دار» را.

و در لفظ: «لفظ زید» را داریم و «لفظ دار» را.

۱. منتهی الاصول؛ ج ۱: ص ۴۷

۲. همان: ص ۴۹

۳) ظاهراً مرحوم نائینی می فرماید: لفظ «فی» ایجاد است؛ این «لفظ» در ذهن متکلم بین «مفهوم زید» و «مفهوم دار»، پیوند ایجاد می کند.

طبق این بیان: تا وقتی لفظ «فی» نیامده است متکلم نمی تواند بین «زید» و «دار»، ارتباط ایجاد کند. پس «فی» ایجاد کننده نسبت بین دو «مفهوم ذهنی» است.

۴) ممکن است گفته شود: مراد نائینی آن است که «لفظ فی» بین لفظ زید و لفظ دار، ارتباط ایجاد می کند. در این صورت: وجود رابط در ذهن بین مفهوم زید و مفهوم دار، ارتباط ایجاد می کند و لفظ «فی» بین لفظ زید و لفظ دار.

۵) ممکن است گفته شود: مراد مرحوم نائینی آن است که لفظ «فی» که توسط متکلم گفته می شود، در ذهن سامع بین «مفهوم زید» و «مفهوم دار» ارتباط ایجاد می کند.

۶) مشهور از کلام مرحوم نائینی، تقریر اول را برداشت کرده اند ولی باید توجه داشت که در دو تقریر دیگر هم حروف «ایجاد» هستند، کما اینکه ممکن است کسی بین تقریر اول و سوم هم جمع کند.

۷) در هر صورت باید توجه داشت که مرحوم نائینی، در حروف «نداء» و امثال آن می گوید: این حروف در عالم «خارج»، «نداء» را ایجاد می کنند و لذا درباره آن حروف، ایجادیت در وعاء «ذهن» یا «لفظ» مطرح نیست.

